

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

**Навчально-науковий гуманітарний інститут
кафедра психології, філософії та суспільних наук**

І. М. Біла

Вікова психологія

***Методичні рекомендації для підготовки до семінарських занять,
практичних занять та самостійної роботи***

для здобувачів вищої освіти зі спеціальності С4 Психологія

Розробник:

І. М. Біла, доктор психологічних наук, професор кафедри психології, філософії та суспільних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І.Вернадського.

Рецензент: професор, доктор психологічних наук, професор кафедри психології, *філософії та суспільних наук* Олена КОСТЮЧЕНКО.

Розглянуто та схвалено на засіданні кафедри психології, філософії та суспільних наук протокол №1 від 25.08.2025 року

Методичні рекомендації схвалено на засіданні навчально-методичної ради навчально-наукового гуманітарного інституту

Протокол № 8 від 27.08.2025р.

Голова НМР ННГІ

Сергій ГУБАРЄВ

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Вивчення навчальної дисципліни передбачає дослідження закономірностей психічного розвитку людини на різних етапах її онтогенезу, а також аналіз виникнення вікових новоутворень, тенденцій змін психіки, поведінки, особливості життєдіяльності та загалом особистісний розвиток індивіда в процесі його життя.

Метою вивчення дисципліни є: забезпечення майбутніх психологів теоретичними знаннями з основ вікової психології, озброєння студентів знаннями психологічних закономірностей розвитку особистості на різних етапах онтогенезу, а також здійснення практичної підготовки майбутніх психологів для роботи з людьми різних вікових категорій. Важливо формувати у слухачів цілісне уявлення про об'єкт, предмет, завдання, методи, структуру вікової психології; розвивати наукову компетентність у означеній сфері.

Передумови для вивчення дисципліни: оволодіння фаховими компетентностями, що формуються під час вивчення дисциплін «Вступ до спеціальності», «Загальна психологія», «Психологія особистості», «Диференційна психологія» тощо. Міждисциплінарні зв'язки: проблематика курсу пов'язана з дисциплінами «Педагогічна психологія», «Історія психології», «Соціальна психологія» та ін.

Зміст навчальної дисципліни «Вікова психологія»

Розділ 1. Вікова психологія, її завдання

Тема 1.1. Предмет, завдання і методи вікової психології.

Предмет вивчення психології вікової. Поняття «вік», характеристика психологічного віку. Проблеми психології вікової та основні напрями їх розв'язання. Теоретичні і практичні завдання сучасної психології вікової. Основні розділи психології вікової, її зв'язок з іншими областями психологічної науки.

Принципи вивчення розвитку психіки людини. Методи психології вікової, її класифікація та загальна характеристика. Основні вимоги до організації та проведення психологічного дослідження дітей.

Основні поняття теми: вікова психологія, вік, психологічний вік, онтогенез і філогенез.

Тема 1.2. Загальні закономірності психічного розвитку. Вікова періодизація

Загальне поняття про психічний розвиток. Особливості та закономірності психічного розвитку. Теорії психічного розвитку та їх загальна характеристика. Детермінанти і рушійні сили психічного розвитку. Біологічні передумови психічного розвитку (спадковість, вроджені задатки та дозрівання нервової системи). Роль діяльності та спілкування у психічному розвитку людини. Розвиток і навчання.

Поняття періоду психічного розвитку. Сензитивні періоди розвитку. Кризи і критичні періоди розвитку. Принципи і критерії вікової періодизації психічного розвитку людини. Різні підходи до вікової періодизації психічного розвитку.

Основні поняття теми: онтогенез і філогенез, психічний розвиток, соціальна ситуація розвитку, провідна діяльність, новоутворення, сензитивність, вікові та індивідуальні особливості, вікові періоди, вікова періодизація.

Розділ 2. Дитяча психологія

Тема 2.1. Психологічні особливості новонародженого та дитини немовлячого віку

Розвиток дитини в пренатальний період. Анатомо-фізіологічні особливості новонародженої дитини. Соціальна ситуації розвитку. Психологічна характеристика і психічний розвиток дитини у фазі новонародженості. Комплекс пожвавлення – новоутворення психічного розвитку новонародженої дитини та перший її поведінковий акт.

Потреба у спілкуванні з дорослими – початок немовлячого віку. Соціальна ситуація розвитку «Ми». Емоційне спілкування як провідна діяльність у період немовляти. Зародження предметних дій. Психічний розвиток дитини першого року життя. Новоутворення і основні досягнення наприкінці першого року життя дитини. Криза першого року життя.

Основні поняття теми: пренатальний період розвитку; умовний рефлекс; безумовний рефлекс; комплекс пожвавлення; емоційне ситуативне спілкування; співвіднесенні дії; поведінковий акт; криза першого року.

Тема 2.2. Психологія раннього дитинства

Суперечності психічного розвитку дітей раннього віку. Соціальна ситуація розвитку дитини раннього віку. Предметна діяльність як провідна у ранньому віці, її розвиток. Передумови формування особистості та поведінки дитини. Основні новоутворення раннього віку: сприймання як акт орієнтації, розвиток мови і мовлення, система «Я» – «не – Я», гордість за досягнення. Досягнення дитини і криза трьох років.

Основні поняття теми: Предметна діяльність; сензитивність розвитку мовлення; зовнішні та внутрішні дії; криза трьох років, наслідування; егоцентризм; наочно-дійове мислення; самосвідомість; емансипація від дорослих; гордість за досягнення.

Тема 2.3. Психічний розвиток дитини в дошкільному віці

Проблеми психології дошкільника. Основні суперечності психічного розвитку дошкільника. Соціальна ситуація розвитку дитини дошкільного віку. Ігрова діяльність як провідна в дошкільному віці, її структура та розвиток. Інші види діяльності дошкільника. Новоутворення психічного розвитку дошкільника у пізнавальній та особистісній сферах. Криза 6 (7) - ми років. Проблема психологічної готовності дитини до навчання в школі.

Основні поняття теми: Ігрова діяльність; сюжетно-рольова гра; ієрархія мотивів; децентрація мислення; ідентифікація з дорослим; довільна поведінка; символічна інтелектуальна діяльність; статева ідентичність; соціальна роль; психологічна готовність до навчання.

Розділ 3. Психологія школяра

Тема 3.1. Психологія молодшого школяра

Проблеми психології молодшого школяра. Основні суперечності психічного розвитку молодшого школяра. Соціальна ситуація розвитку молодшого школяра. Навчальна діяльність як провідна у молодшому шкільному віці, її структура і особливості розвитку. Проблема адаптації дитини до шкільного навчання.

Новоутворення психічного розвитку молодшого школяра: розумовий розвиток; формування особистості молодшого школяра; розвиток довільної вольової саморегуляції і формування характеру. Характеристика і розвиток міжособистісних взаємин у молодшому шкільному віці.

Основні поняття теми: Внутрішня позиція школяра; авторитет учителя; учбова діяльність; теоретичне мислення; внутрішній план дій; рефлексія; довільність психічних процесів; моральний реалізм; моральний релятивізм.

Тема 3.2. Психологія підлітка

Психологічні проблеми підліткового віку. Нові потреби підлітка і виникнення кризи підліткового віку. Анатомо-фізіологічні передумови психічного розвитку підлітка. Соціальна ситуація розвитку підлітка. Проблема провідної діяльності в підлітковому віці. Основні новоутворення в особистісній сфері підлітка. Якісні зміни у пізнавальній сфері підлітка. Причини відхилень у поведінці «важких» підлітків. Фактори ризику.

Основні поняття теми: Криза підліткового віку; референтна група; почуття дорослості; реакція емансипації; реакція групування з ровесниками; реакція захоплення; акцентуація характеру; самовизначення; «важкий» підліток.

Розділ. 4. Психологія юності та дорослості

Тема 4.1. Психологія юнацького віку

Проблеми психології юнацтва. Криза 14-15 років. Соціальна ситуація розвитку старшокласників. Проблема провідної діяльності в юнацькому віці. Орієнтація на майбутнє – основне новоутворення юнацького віку. Психологічні особливості розумової сфери старшокласників. Новоутворення в особистісній сфері. Самовизначення та самовиховання в юнацькому віці. Вибір професії. Становлення «Я-концепції». Проблема сенсу життя у ранньому юнацькому віці. Психосексуальний розвиток і взаємини юнаків і дівчат. Девіантна поведінка у ранньому юнацькому віці.

Основні поняття теми: Самовизначення; самоаналіз; «Я-концепція»; соціальне порівняння; інтеграція особистості; соціальна інфантильність; соціальна зрілість; самореалізація; самовиховання; моральна свідомість; ідентичність.

Тема 4.2. Психологія дорослості та старості

Дорослість як етап онтогенезу. Загальна характеристика дорослості. Періодизація психічного розвитку дорослої людини. Проблеми розвитку людини в дорослому віці. Геронтопсихологія. Вікові особливості старості.

Основні поняття теми: Дорослість, зрілість, професійна "Я-концепція", професійна самореалізація, суб'єкт життєдіяльності, сімейні ролі, психологія старості.

Зміст самостійної роботи студентів до кожної теми має таку структуру:

Варіант 1

1. Опрацювати матеріал теми за 1-2 джерелом основної літератури, зробити короткі письмові нотатки;
 2. Опрацювати 1-2 першоджерела (статтю) зі списку додаткової літератури у вигляді письмового конспекту, тез;
 3. Письмово коротко розкрити зміст основних понять теми;
 4. Підготувати тези до дискусії по темі за обраним джерелом;
 5. Підготувати ілюстрації (фото, відео) за визначеною проблемою вікової психології;
 6. Підібрати твори з художньої літератури, твори мистецтва, що унаочнюють обрану проблему вікової психології;
 7. Написати анотацію до джерела та підготуватися до дебатів по змісту.
- Максимальна кількість балів за самостійну роботу з однієї теми – 5 балів.

Варіант 2

Підготувати міні-презентацію (PowerPoint):

- а) з обраної теми;
- б) теми, яку можна розкрити, на батьківських зборах.

2. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ТА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Семінарське заняття 1. Місце вікової психології у психологічній науці

1. Роль знань із вікової психології в практичній діяльності психолога. Відомі психологи та педагоги про значення вікової психології.
2. Об'єкт, предмет і джерела психології
3. Структура, функції і завдання дисципліни.
4. Виникнення і розвиток вікової психології.
5. Методи вікової психології

Література:

- Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська [та ін.]. – Вид. 2-е, допов. – К. : Каравела, 2008. – 400 с.
- Савчин М., Василенко Л. Вікова психологія. – К. : Академвидав. (Альма-матер), 2011. – 384 с.
- Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): Навчальний посібник. – К.: ЦУЛ, 2005. – 128 с.
- Кутішенко В.П., Ставицька С.О. Психологія розвитку та вікова психологія: практикум: Навч. посіб. – К. : Каравела, 2009. – 448 с.
- Павелків Р.В. Вікова психологія: підручн. – К.: Кондор, 2011. – 469 с.
- Сергеєнкова О.П. Вікова психологія: навч. посіб. / Сергеєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасєка О.В. – К.: ТОВ «Центр учбової літератури». – 2012. – 384 с.

Семінарське заняття 2-3. **Загальні закономірності психічного розвитку.**
Вікова періодизація

1. Головні особливості та закономірності психічного розвитку. Онтогенез психіки.
2. Детермінанти і рушійні сили психічного розвитку.
3. Теорії психічного розвитку. Їх характеристики та особливості.
4. Критерії вікової періодизації.
5. Кризи розвитку.
6. Умови психічного розвитку.

Література:

Горбунова В.В. Як спланувати психологічний експеримент // Практична психологія та соціальна робота. – №4. – 2010. – С. 12-15. – [Електронний ресурс]. – Шлях доступу: <http://psyjournals.org.ua/archive1/2010.html>

Зязюн І. А. Аксиологічні критерії вікової психології [Електронний ресурс] / І. А. Зязюн // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. – 2013. – Вип. 7. – С. 6-24. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/OD_2013_7_3.pdf

Максименко С.Д. Особистість починається з любові // Психолог. – 2013. – №1. – С. 12-15.

Калошин В. Як виконується головне завдання школи // Початкова школа. – 2013. – №7. – С.54-56. [Електронний ресурс]. – Шлях доступу: <http://www.pochatkova-shkola.net/journal.htm>

Шкодін О. Обдарована дитина в сучасному світі // Психолог довкілля. – 2012. – №9. – С.22-25.

Семінарське заняття 4. **Психологічні особливості немовлячого віку**

1. Відповідальне батьківство – запорука психічного розвитку дитини та щасливого її дитинства.
2. Досягнення пренатального періоду – передумова успішного розвитку дитини у фазі новонародженого.
3. «Комплекс поживлення» – перша сходинка становлення особистості дитини.
4. Активність дитини і безпосереднє емоційне спілкування з дорослими – головна передумова психічного розвитку дітей немовлячого віку.
5. Основні лінії психічного розвитку дитини немовлячого віку.
6. Досягнення першого року життя та пов'язана з ними криза 1-го року.

Література:

Психологічні статті по темі з журналів «Початкова школа», «Дошкільне виховання», «Педагогіка і психологія», «Психолог дошкільця», «Практична психологія і соціальна робота» та ін. (на вибір студента).

Біла І.М. Відповідальне батьківство: соціально-психологічні аспекти : підручник / І.М.Біла. – Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2020. – 278 с.

Шелег Т.В. Вплив досвіду перинатального періоду на розвиток особистості // Проблеми сучасної психології. – 2012. – Вип. 17. – [Електронний ресурс]. –

Шлях доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pspl/2012_17/713-723.pdf

Лосієвська О.Г. Психологічний вплив фактору емоційної регуляції на психічне здоров'я дитини першого року життя в умовах материнської деривації // Теоретичні і прикладні проблеми психології збірник наукових праць. – №1(21). – 2009. – [Електронний ресурс]. – Шлях доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/tippp/2009_1/losievska.pdf

Машовець М.А. Ми запрошуємо дитину у світ і за неї відповідаємо. Усвідомлення батьківства з пренатального періоду // Дошкільне виховання. – 2013. – №12. – С. 7-9.

Кочерга О. В. Психофізіологія дитини до народження і розвиток творчості // Стратегія інноваційного розвитку обдарованості в системі проектування виховного процесу. – 2010. – С. 46-54. – [Інституційний репозитарій]. – Шлях доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/2958/1/Kocherga_O_1.pdf

Мовчан Н. Психологія вагітності: що відчуває дитина // Психолог дошкілля [Текст]. – К. : Шкільний світ, 2009. 2010. – №11. - С.21-25.

Семінарське заняття 5. Психологія раннього віку

1. Анатомо-фізіологічні, соціально-психологічні та особистісні передумови психічного розвитку дітей раннього віку.
2. Розвивальний потенціал предметної діяльності як провідної діяльності в ранньому дитинстві.
3. Сутність твердження Л.С. Виготського: «Вік від одного до трьох років – це стадія сензитивності до мовних впливів».
4. Чинники впливу на розвиток мислення і мовлення дитини у ранньому віці, їх особливості.

Література:

Смерчинська Л. Діти раннього віку: спостерігаємо, вивчаємо, розуміємо // Психолог дошкілля. – 2012. – №2. – С. 21-24.

Грицишина Т. І. Діагностика предметної діяльності дитини раннього віку як основний критерій її психічного розвитку [Електронний ресурс] / Т.І.Грицишина // Освіта та розвиток обдарованої особистості . – 2013. – № 7. – С. 42-46. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Otros_2013_7_11.pdf

Мунтян В. Цей серйозний ранній вік: Психологічний портрет .// Психолог дошкілля. – 2012. – №10. – С. 49-52.

Шеремет А. М. Зарубіжні теорії розвитку особистості дитини раннього віку [Електронний ресурс] / А. М. Шеремет // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна" . – 2012. – № 6. – С. 183-187. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Znpkhist_2012_6_44.pdf

Олексенко С. В. Розвиток психомоторних здібностей у ранньому віці // Психологічна газета. – 2009 (21). – С. 26-29. – [Інституційний репозитарій]. – Шлях доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/2378/1/S_Oleksenko_PG_21_IPPO.pdf

Тарасун В. В. Теоретичне підґрунтя дослідження стану психічного розвитку дитини раннього віку [Електронний ресурс] / В. В. Тарасун // Логопедія . –

2011. – № 1. – С. 79-82. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/logoped_2011_1_19.pdf

Гуріна З. В. Роль активності в становленні особистості дитини раннього віку [Електронний ресурс] / З. В. Гуріна // Психолінгвістика. – 2009. – Вип. 4. – С. 21-27. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/psling_2009_4_3.pdf

Кочерга О. В. Психофізіологія раннього дитинства //Шкільний світ. – 2006.

Олексенко С. В. Діагностика психомоторних здібностей у дітей раннього віку //Психолог дошкілля. – 2010. – (12). – С. 12-17.

Семінарське заняття 6. **Психологія дошкільника**

1. Роль ігрової діяльності як провідної в дошкільному віці. Роль інших видів продуктивної діяльності в психічному розвитку і становленні особистості дитини – дошкільника.
2. Основні тенденції розвитку пізнавальної, емоційно – вольової та індивідуально – особистісної сфери дитини дошкільного віку. Які найважливіші новоутворення в цих сферах з'являються на кінець дошкільного періоду.
3. Кризи в період від народження і до початку шкільного життя, їх суть та причини.
4. Психологічна готовність дитини до навчання в школі.

Література:

Біла І. М. Повернемо дитині дитинство! / І. М. Біла // Дошкільне виховання. – 2013. – № 7. – С.16-18. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/1481/1/10.pdf>

Біла І.М. Психологічний супровід розвитку індивідуальності дитини / І. М. Біла // Практичний психолог Дитячий садок. – 2013. – №9. – С. 6-13. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/1465/1/7.pdf>

Біла І.М. Психологічні аспекти готовності до шкільного життя // Дошкільна освіта в контексті ідей Нової української школи: збірник наукових праць / Хмельницький, 2020., С.31-42.

<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/721181/1/Дошкільна%20освіта%20в%20контексті%20ідей%20Нової%20української%20школи.pdf#page=32>

Беленька Г.В. П'ятирічки: на фінішній прямій до школи // Дошкільне виховання. – 2013. - №11. – С.4-6.

Калмикова Л. О. Актуальні проблеми психології мовлення дітей дошкільного віку [Електронний ресурс] / Л. О. Калмикова. // Психолінгвістика. – 2008. – Вип. 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/psling_2008_1_4.pdf

Кочерга О. В. Психофізіологічний розвиток дитини перед школою // Початкова школа. – 2012. – № 1. – С. 45-48. – [Інституційний репозитарій]. – Шлях доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/3430/1/O_Kocherga_PS_1_IPPO.pdf

Пасічник А. Особливості розвитку етичних уявлень дітей дошкільного віку // Актуальні проблеми психології: Психологія розвитку дошкільника. – 2010. - №

17 (6). С. 57-60. – [Інституційний репозитарій]. – Шлях доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/896/1/A_Pasechnik_%20CPPPT_6_PED_PI.pdf

Семінарське заняття 7. **Психологія молодшого школяра**

1. Зміна соціальної ситуації розвитку дитини зі вступом до школи.
2. Роль навчальної діяльності у психічному розвитку школяра як провідної в цьому віці.
3. Особливості пізнавальних психічних процесів молодших школярів. Зміни в розвитку сприймання, пам'яті, уваги, мислення, мовлення в учнів 3 (4) класу в порівнянні з першокласниками.
4. Характеристика емоційно-вольової сфери молодшого школяра. Міжособистісні взаємини молодших школярів.
5. Як змінюється ставлення молодшого школяра до школи, вчителя, навчальних обов'язків? Від чого це залежить?
6. Основні лінії морального розвитку дитини молодшого шкільного віку і пов'язані з цим можливості її виховання.

Література:

- Кепканова О. І. Готовність дитини до школи: складові успішного навчання // Психологічна газета. – 2010 (22). – С. 29-32. – [Інституційний репозитарій]. – Шлях доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/2375/1/O_Kepkanova_PG_22_IPPO.pdf
- Загурська І. С. Розвиток самооцінки здібностей у молодшому шкільному віці // Практична психологія та соціальна робота. – №6. – 2010. – С. 14-20. [Електронний ресурс]. – Шлях доступу: <http://psyjournals.org.ua/archive1/2010.html>
- Кочерга О. В. Психофізіологічний портрет шестирічного першокласника // Іноземні мови в сучасній школі. – 2012. – №6. – С. 21-25. – [Інституційний репозитарій]. – Шлях доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/3400/1/O_Kocherga_IMVSSH_6_IPPO.pdf
- Крикличенко О.І. Розвиток творчих здібностей молодших школярів // Практична психологія та соціальна робота. – №3. – 2010. – С. 32-39. [Електронний ресурс]. – Шлях доступу: <http://psyjournals.org.ua/archive1/2010.html>
- Гончарук І. Створення вчителем комфортних умов для адаптації першокласників до навчання у школі // Початкова школа. – 2013. – №7. – С.42-45. [Електронний ресурс]. – Шлях доступу: <http://www.pochatkova-shkola.net/journal.htm>
- Кочерга О. В. Психофізіологічні особливості сприйняття навчальної інформації молодшими школярами // Початкова школа. – 2010. – № 6. – С. 5-7. ISSN 0131-5358 – [Інституційний репозитарій]. – Шлях доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/3432/1/O_Kocherga_PS_6_IPPO.pdf

Семінарське заняття 8. **Психологія підліткового віку**

1. Вплив фізичного дозрівання і морфо-функціональних змін у підлітків на їх психічний розвиток та процес соціалізації особистості.

2. Проблема провідної діяльності в підлітковому віці та складність її розв'язання в сучасній психологічній науці і педагогічній практиці.
3. Вікові особливості розвитку пізнавальної сфери підлітків та їх вплив на характер учбової діяльності.
4. Розвиток емоційно-вольової сфери підлітків
5. Свідомість та самоусвідомлення у підлітковому віці. Як розвивається почуття дорослості у підлітковому віці?
6. Криза підліткового віку та можливості уникнення її наслідків.

Література:

Бедлінський О.І. Проблема періодизації підліткового віку у сучасних умовах // Практична психологія та соціальна робота. – №2. – 2011. – С. 49-53. [Електронний ресурс]. – Шлях доступу: <http://psyjournals.org.ua/archive1/2011.html>

Музика О.Л., Музика О.О. Ціннісні орієнтири і психологічна підтримка обдарованих дітей // На злеті думки. Залучення обдарованої молоді до науково-дослідницької роботи: зб. доповідей та тез науково-практичної конференції. – Житомир: МАН, Житомирське регіональне відділення, 2013. – С. 6-11. – [Інституційний репозитарій]. – Шлях доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/2526/1/O_L_Muzyka_O_O_Muzyka_NSD_KP.pdf

Юдєєва Т.В. Співвідношення сугестивності з індивідуально-психологічними характеристиками соціально-дезадаптованих підлітків // Практична психологія та соціальна робота. – №1. – 2011. – С. 70-76. [Електронний ресурс]. – Шлях доступу: <http://psyjournals.org.ua/archive1/2011.html>

Хоменко О. А. Особливості нової соціальної ситуації п'ятикласників // Сучасна школа України. – 2013. – № 9. – С. 17-18. – [Інституційний репозитарій]. – Шлях доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/2471/1/O_Homenko_SSHU_9_IPPO.pdf

Клименко А.І. Розвиток лідерських якостей підлітків залежно від черговості народження дитини в сім'ї // Вісник психології і педагогіки [Електронний ресурс]. – Випуск 3. – К., 2010. – Режим доступу до збірника : http://www.psyh.kiev.ua/Збірник_наук._праць._-_Випуск_3

Закус О. І. Ставлення до світу підлітків з різним відчуттям самотності // Вісник психології і педагогіки [Електронний ресурс]. – Випуск 4. – К., 2011. – Режим доступу до збірника : http://www.psyh.kiev.ua/Збірник_наук._праць._-_Випуск_4

Швець Н.А. Інтернет залежність та її вплив на виховання підлітків // Вісник психології і педагогіки [Електронний ресурс]. – Випуск 5. – К., 2011. – Режим доступу до збірника : http://www.psyh.kiev.ua/Збірник_наук._праць._-_Випуск_5

Терещенко Л. А. Девіантна поведінка підлітків як соціально-педагогічна проблема Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. – 2013. – 10. – С. 675-683.

Гришук Ю. В. Підліткова субкультура: психологічні і соціально-групові особливості // Освітологічний дискурс. – 2014. – 7 (3). – С. 38-46.

Семінарське заняття 9. Психологія юнацького віку

1. Соціальна ситуація розвитку в юнацькому віці.

2. Фактори соціалізації особистості та її особливості в юнацькому віці.
3. Вплив психосексуального розвитку на взаємини юнаків та дівчат.
4. Трансформація життєвих цінностей та ідеалів, пошук стилю власного життя.
5. Побудова життєвих планів і проблема самовизначення в юнацькому віці
6. Особливості самосвідомості і формування «Я-концепції» в юнацькому віці.
7. Основні лінії розвитку пізнавальної сфери юнаків та дівчат. Як це позначається на їх учбовій діяльності?
8. Чому старшокласникам часто важко визначитися з майбутньою професією?

Література:

Ковальчук В. І. Фактори професійного самовизначення школярів // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. – 2010. – С. 12-13. – [Інституційний репозитарій]. – Шлях

доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/2260/1/Kovalchuk_V_51.pdf

Бойко Я.В. Психологічні особливості симпатії у старшокласників // Вісник психології і педагогіки [Електронний ресурс]. – Випуск 3. – К., 2010. – Режим доступу до збірника : http://www.psyh.kiev.ua/Збірник_наук._праць._-_Випуск_3

Грінцова О.М. Психологічні особливості життєвого самовизначення в юнацькому віці // Вісник психології і педагогіки [Електронний ресурс]. – Випуск 8. – К., 2012. – Режим доступу до збірника : http://www.psyh.kiev.ua/Збірник_наук._праць._-_Випуск_8

Чорна Ю.С. Зв'язок між почуттями ревності та закоханості в осіб юнацького віку // Вісник психології і педагогіки [Електронний ресурс]. – Випуск 12. – К., 2013. – Режим доступу до збірника : http://www.psyh.kiev.ua/Збірник_наук._праць._-_Випуск_12.

Кутішенко В. П. [Духовні орієнтири становлення статевої ідентичності сучасної жінки](#) // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць. - Кам'янець-Подільський, 2013. – (Вип. 2). – С. 303-313.

Шевцова О. М. [Особливості валеоустановок як детермінант психологічного здоров'я особистості в дорослому віці](#) // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка. – Серія: Психологічні науки. – 2012. – 2 (103). – С. 178-181.

Семінарське заняття 10. Психологія дорослості

1. Особливості дорослості як етапу онтогенезу.
2. Загальна психологічна характеристика дорослості.
3. Періодизація психічного розвитку дорослої людини.
4. Проблеми розвитку людини в дорослому віці.
5. Геронтопсихологія.

Література:

[Психологія дорослості з основами геронтопсихології. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів](#) / Т.М. Дзюба, О.Г. Коваленко; за ред.

проф. В. Ф. Моргуна. – П., 2013. – 172 с.

Партико Т. Б. Вікові зміни психологічного благополуччя у середній та пізній дорослості / Т. Б. Партико // Психологія і особистість. – 2016. – № 2 (10) частина 1. – С. 83–96. – <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/6529/1/Partyko.pdf>

6. Завдання самостійної роботи

Види самостійної роботи: розв’язання практичних задач, дискусія, обговорення ситуацій, написання есе, конспектування додаткової літератури з курсу, складання таблиць, схем, виконання навчальних тестових завдань, підготовка повідомлення з зазначених тем (обов’язково для всіх студентів).

5.1. Практикум

Ситуація І. *Ви заходите до класу, щоб розпочати навчальне заняття. Учні не готові до уроку: не витерта дошка, на підлозі ганчірка, папірці, огризки фруктів. Ваша перша дія:*

1 – не зверну уваги на такі дрібниці, привітаюся і, як ні в чому не бувало, розпочну урок;

2 – привітаюся, висловлю своє здивування безладдям і запропоную разом підготувати клас до уроку;

3 – привітаюся, зроблю зауваження, сам (сама) витру дошку і підберу папірці;

4 – висловлю своє невдоволення, з репліками осуду сам (сама) витру дошку, підберу папірці та огризки;

5 – привітаюся, попрошу кількох учнів навести порядок у класі, і потім розпочну урок;

6 – висловлю своє невдоволення, примушу кількох учнів негайно прибрати клас – витерти дошку, підняти папірці та огризки;

7 – привітаюся, висловлю своє здивування з приводу нехарактерного для цього класу безладу, запропоную розпочати урок заново: вийду на 30 сек., щоб учні підготувалися до приємної зустрічі;

8 – привітаюся, підніму ганчірку, мовчки сам (сама) витру дошку, підберу папірці та огризки.

Ситуація ІІ. *Учень із крейдою і ганчіркою відповідає біля дошки. Оцінка «5» (за дванадцятибальною системою). Учень вкрай незадоволений. Перш ніж сісти за парту, він навмисне кидає ганчірку на полицю дошки, але вона падає на підлогу. Ваші дії:*

1 – поверну учня назад до дошки і примушу підняти ганчірку та покласти її на місце;

2 – спочатку зроблю вигляд, що не помітив (-ла) роздратування учня, витримаю паузу, а потім запропоную учневі з першої партії витерти дошку;

3 – зроблю вигляд, що не помітив (-ла) вчинку учня, перейду до наступного етапу уроку;

4 – спеціально не привертатиму уваги дітей до вчинку товариша, а викличу ще одного учня, котрий буде виконувати завдання на дошці;

5 – зупиню учня і запропоную йому виправити оцінку: поставлю перед ним ще одне навчальне завдання, щоб він виконав його на дошці у самотійному режимі;

6 – поверну учня до дошки, висловлю невдоволення його реакцією на справедливую оцінку і примушу підняти ганчірку з підлоги;

7 – погоджусь із душевним станом підлітка, запропоную йому краще витерти дошку, написати наступне завдання для всього класу та спробувати його розв'язати першим;

8 – висловлю своє невдоволення поведінкою учня, безальтернативно примушу підняти ганчірку з підлоги, зроблю відповідний запис у його щоденнику.

Ситуація III. Ви з колегою переводите молодших школярів через вулицю з інтенсивним транспортним потоком. Діти переходять дорогу за всіма правилами безпеки. У той час, коли колега з червоною хустинкою була на одному боці вулиці, а ви – на другому замикали колону, один з учнів ненароком упустив м'яч, який покотився під автомобіль. Ваші подальші дії:

1 – дозволите учневі, який упустив м'яч, витягти його з-під коліс автомобіля;

2 – зупинитеся перед автомобілем, і попросите когось із дорослих поблизу дістати м'яч (наприклад, іншого перехожого чи шофера);

3 – витягнете м'яч разом з учнем, котрий упустив його;

4 – попросите шофера, під автомобілем котрого знаходиться м'яч, щоб він дістав його вам, а потім разом із учнями подякуєте за послугу;

5 – після того, як діти перейдуть вулицю, витягнете м'яч з-під автомобіля разом з колегою;

6 – розгніваєтеся і кинетеся самі під автомобіль, щоб узяти м'яч;

7 – зупините колону дітей посеред дороги, разом з колегою дістанете з-під автомобіля м'яч і рушите далі;

8 – перейдете з учнями дорогу, зачекаєте, доки дорога звільниться від транспорту, і заберете м'яч та обговорите проблему безпечного переходу вулиці разом із вихованцями.

Ситуація IV. Ви стоїте на зупинці, де чекають автобуса знайомі Вам люди і група Ваших вихованців-шестикласників. Останні розважаються, сміються. Один із підлітків кидає жмут газетного паперу на іншого. Шестикласники сперечаються, але все закінчується сміхом. Проте газетне шмаття залишається. Ваші дії у цій ситуації:

1 – звернете увагу шестикласників на негарну поведінку і примусите їх прибрати папір;

2 – висловите здивування з приводу такої поведінки ваших завжди слухняних вихованців і запропонуєте їм підняти папір;

3 – звернетесь до оточуючих з осудом поведінки шестикласників і, для прикладу, піднімете один папірець самі;

4 – покличете до себе двох невгамовних хлопчаків і запитаете, як вони самі оцінюють свою поведінку;

5 – підійдете до групи шестикласників і розпочнете доброзичливу і водночас ділову розмову про те, який авторитет школі вони створюють, переконаєте, що папір потрібно підняти;

6 – висловіте здивування поведінкою шестикласників і піднімете папірці самі;

7 – не будете «помічати» поведінки школярів;

8 – «не помітите» не зовсім гарних учинків учнів, але наступного дня у школі все їм пригадаєте.

Ситуація V. Ви йдете містом зі своїми – сином-підлітком і шестирічною донькою. Діти смакують морозивом. Проминувши урну, ваш син кидає обгортку від морозива і ... не попадає в її чашу. Ваші дії:

- 1 – зробите вигляд, що нічого не трапилося;
- 2 – скажете, щоб син підняв папірець і кинув його до урни;
- 3 – висловіте невдоволення діями сина і примусите його підняти папірець навіть тоді, коли він цього не хоче робити;
- 4 – зробите зауваження синові, але не будете його примушувати піднімати папірець, підете далі;
- 5 – звернете до доньки з осудом поведінки її братика, поки син не повернеться і не підбере папірець;
- 6 – мовчки самі повернетеся, піднімете папірець і кинете його до урни;
- 7 – пожартуєте щодо вправності сина і запропонуєте повторити спробу доти, доки не буде успіху, а потім привітаєте його за влучність;
- 8 – зробите вигляд, що нічого не помітили, але вдома під час вечері, у сімейному колі, висловіте своє негативне ставлення до дій сина у ситуації з папірцем.

Ситуація VI. Перерва у школі. Ви йдете коридором, де стоять десятикласники. Поблизу них валяється жмут паперу. Ваші дії:

- 1 – проходите мовчки;
- 2 – вітаєтесь, затіваєте розмову з учнями, але нічого особливого «не помічаєте»;
- 3 – зробите зауваження старшокласникам, не зупиняючись і не вимагаючи підняти папір;
- 4 – вітаєтесь, заводите розмову з учнями на вільну тему, мимохідь просите їх підняти папір і дати його вам, ще трохи продовжуєте розмову і йдете далі;
- 5 – самі мовчки піднімаєте папір;
- 6 – звернете до слухняного старшокласника з проханням, щоб він підняв папірець;
- 7 – привітливо вітаєтесь і пропонуєте між іншим підняти папір та кинути його до урни;
- 8 – вітаєтесь, робите вигляд, що нічого не трапилося, але відразу ж на уроці висловлюєте своє невдоволення з приводу низького культурного рівня розвитку старшокласників.

Ситуація VII. Перерва. Ви черговий учитель по шкільному подвір'ю. Бачите, що на газонах біля школи чимало папірців. Ваші дії:

- 1 – заведете розмову з підлітками і запропонуєте їм разом з Вами зробити добру справу – прибрати територію школи;

2 – покличете школярів, що стоять найближче і примусите їх підняти папірці;

3 – покличете до себе найменших дітей і попросите їх прибрати подвір'я;

4 – самі нічого робити не будете, а згодом скажете про «паперове сміття» представникові шкільної дирекції;

5 – покличете до себе найбільш слухняного, на Ваш погляд, учня і доручите йому прибрати папірці;

6 – підійдете до групи старшокласників і запропонуєте їм прибрати папірці; якщо ж вони відмовляться, то іронічно погрозите їм відповідною оцінкою;

7 – запропонуєте двом-трьом учням зібрати папірці за хорошу оцінку з того предмета, який Ви викладаєте;

8 – почнете розмову з кількома учнями на вільну тему; похвалите їх за хорошу поведінку (не важливо, чи є вона такою насправді), звернете увагу на папірці і підведете учнів до рішення прибрати їх, допоможете їм у цій роботі.

Ситуація VIII. Щойно закінчилося новорічне свято в учнів Вашого класу. Вже пізно. Потрібно прибрати класну кімнату. Ваші пропозиції і дії:

1 – залишити класну кімнату неприбраною, але призначити чергових, які наведуть порядок наступного дня;

2 – залишити все, як є, а наступного дня зібратися всім колективом і навести лад у класі;

3 – таємно від учнів приготувати призи і під кінець вечора організувати гру- змагання: хто буде найбільш активним під час прибирання класної кімнати;

4 – зобов'язати колектив класу призначити чергових, які й приберуть кімнату;

5 – запропонувати всім, хто бажає, залишитися прибрати класну кімнату, надати повну свободу у виборі виду роботи, регламентуючи при цьому тільки час виконання окремих завдань;

6 – зобов'язати учнів, котрі живуть поблизу школи, прибрати клас;

7 – заочно організувати групу найбільш слухняних учнів і з ними прибрати класну кімнату;

8 – скласти графік чергування учнів класу на півріччя, тому ніяких проблем не буде.

Ситуація IX. Ви пішли до магазину за хлібом. П'ятирічний син залишається вдома сам. Він читає казку. Ви повертаєтесь через 10 хв. і бачите таку картину: син розкидав свою бібліотечку по всій кімнаті. Ваші дії:

1 – з'ясуєте, що сталося і допоможете синові зібрати книжечки;

2 – посварите сина і зберете книжки самі;

3 – пожартуєте з приводу такої ситуації і скажете, що треба негайно все

скласти, оскільки ось-ось до нього може зайти його товариш, якого ви щойно бачили на вулиці;

4 – погрозливо подивитесь на сина і посварите його, примусите скласти книжки так, як вони лежали раніше;

5 – висловіте невдоволення з приводу такої картини, запропонуєте синові прибрати книжечки, інакше він не одержить цукерок, які ви щойно купили в магазині;

6 – здивуєтесь з такої поведінки сина, висловіте йому довіру, що він усе зуміє привести до ладу, тим більше, що ви скоро йдете на подвір'я гуляти;

7 – накричите на маленького «негідника» і поставите його в куток, а самі швиденько зберете книжечки;

8 – висловіте невдоволення діями сина, примусите його прибрати книжки, а якщо він не послухається, то вдастесь до фізичного покарання.

Ситуація X. Ваша донька – випускниця середньої школи. Вона складає іспит. Під вечір Ви заходите до її кімнати і подумки констатуєте, що в кімнаті давно ніхто не прибирав: підручники та інші книжки, списані папери лежать на столі, ліжку, підлозі, всюди на стільцях висить одяг тощо. Ваші слова і дії у цій ситуації:

1 – пропонуєте дочці відпочити разом з Вами, але тільки після наведення порядку в домі – кожний у своїй кімнаті;

2 – звернете увагу на безладдя в кімнаті, але переведете розмову на важливішу тему;

3 – подивуєтесь безладу і запропонуєте доньці прибрати у своїй кімнаті;

4 – здивуєтесь безладу і самі почнете прибирати, якщо донька не допомагає Вам у роботі, все рівно справу доведете до кінця;

5 – обуритесь розгاردіашу в кімнаті, запропонуєте доньці навести порядок і лише після цього будете розмовляти про очікуваний екзамen, а поки що вийдете з її кімнати;

6 – розпочнете доброзичливу розмову про сьогоднішні проблеми доньки, прагнете допомогти досвідом, своїми знаннями і, не зосереджуючи увагу на безладі, згодом приберете разом з донькою у кімнаті;

7 – запропонуєте доньці відпочити, вийти на вулицю і під час її відсутності прибираєте у кімнаті;

8 – не звернете уваги на безладдя у кімнаті; поведете розмову про очікуваний екзамen.

		СИТУАЦІЇ																				
		I		II		III		IV		V		VI		VII		VIII				IX		X
№ варіанта відповіді	1	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	№ варіанта відповіді
	2	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	
	3	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	
	4	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	
	5	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	
	6	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	
	7	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	
	8	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	A	Б	
Бали																						
Сума балів:																						

5.2. Складання психологічної характеристики учня

1. Прізвище, ім'я дитини, вік, школа і клас.

2. Загальні відомості про сім'ю учня: повна-неповна сім'я, склад сім'ї, вік

батьків, їх фах і освіта; наявність у сім'ї домашньої бібліотеки та ін. умов для розвитку дитини.

3. Особливості учбової діяльності:

- ставлення до школи і вчителя;
- мотиви учіння;
- уміння вчитися (організаційні уміння, інтелектуальні дії, інформаційні та комунікативні уміння тощо);
- успішність учня;
- поєднання навчання з участю в інших видах діяльності.

4. Розвиток психічних процесів:

Сприймання:

- швидкість сприймання;
- точність і повнота сприймання;
- довільність, цілеспрямованість і спостережливість;
- вибірковість сприймання;
- переважаючий вид сприймання (зоровий, слуховий, руховий та ін.);
- особливості сприймання часу, руху, простору

Пам'ять:

- співвідношення мимовільного і довільного, механічного і смислового запам'ятовування;
- продуктивність запам'ятовування навчального матеріалу (обсяг, точність, тривалість);
- прийоми, способи заучування;
- відтворення матеріалу (готовність пам'яті, правильність відтворення, прийоми відтворення);
- вид пам'яті, який переважає (моторна, образна, логічна, афективна).

Мислення:

- вид мислення, яке переважає (словесно-логічне, наочно-образне, наочно-дійове);
- співвідношення компонентів мислення: образних і понятійних, конкретних і абстрактних;
- здатність встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між явищами і подіями;
- Рівень розвитку операцій мислення: аналіз, синтез, абстракції, узагальнення, конкретизації.
- Використання форм мислення: поняття, судження, умовиводи.

Увага:

- мимовільна, довільна, післядовільна;
- обсяг уваги;
- стійкість уваги;
- переключення уваги.

Уява:

- співвідношення між репродуктивною і творчою уявою;
- використання прийомів творчої уяви;

- особливості утворення образів фантазії;
- мрії дитини

Мовлення:

- словниковий запас (активний, пасивний);
- співвідношення функціональних форм мовлення (повторення почутого, монолог, діалог, прохання, питання і відповіді тощо);
- граматична і стилістична правильність мови;
- швидкість і каліграфічність письма;
- техніка читання.

5. Темперамент (холерик, сангвінік, меланхолік, флегматик) і динамічні особливості:

- витривалість;
- рухливість;
- здатність адаптуватися в нових умовах;
- рівень працездатності.

6. Особистісні новоутворення: активність учня; самооцінка і самоконтроль; рівень домагань дитини; інтереси і ціннісні орієнтації.

7. Взаємини з однокласниками: соціальний статус, авторитетність у класі; ставлення однокласників до дитини; наявність друзів (хто вони, чим цікавляться); виконання громадських доручень та ставлення до групових справ. Прояви конфліктності (описати одну-дві ситуації).

8. Здібності дитини та рівень їх розвитку (організаторські, комунікативні, музичні, спортивні, творчі, практичні та ін.).

9. Особливості характеру дитини і рівень моральної вихованості.

10. Наявність психологічних проблем і кризових явищ у становленні особистості.

Висновки і психолого-педагогічні рекомендації вчителю і батькам.

Примітка:

1) Характеристика оформлюється письмово на аркушах формату А-4. 2) До характеристики додаються:

Опис 2-х методик, які використовувалися для дослідження молодшого школяра.

2) Матеріали дослідження (опитувальники з відповідями учня або вчителя, продукти діяльності дитини (малюнки, доробки тощо).

5.3. Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ)

Зміст самостійної роботи студентів до кожної теми має таку структуру:

Варіант 1

8. Опрацювати матеріал теми за 1-2 джерелом основної літератури, зробити короткі письмові нотатки, (2 бали);

9. Опрацювати 1-2 першоджерело (стаття) зі списку додаткової літератури у вигляді письмового конспекту, тез (1 бал за кожне першоджерело);

10. Письмово коротко розкрити зміст основних понять теми – 1 бал.

11. Підготувати тези до дискусії по темі за обраним джерелом – 2 бали.

12. Підготувати ілюстрації (фото, відео) за визначеною проблемою вікової психології *1 бал*.

13. Підібрати твори з художньої літератури, твори мистецтва, що унаочнюють обрану проблему вікової психології – *1 бал*.

14. Написати анотацію до джерела та підготуватися до дебатів по змісту – *2 бали*.

Максимальна кількість балів за самостійну роботу з однієї теми – *5 балів*.
Варіант 2

Підготувати міні-презентацію (PowerPoint):

а) з обраної теми;

б) теми, яку можна використати, на батьківських зборах – *5 балів* (відповідність змісту темі – *2 бали*; врахування особливостей батьків, аргументованість, ілюстрування прикладами – *2 бали*; оформлення – *1 бал*).

6. Тематика курсових робіт з «Вікової психології»

1. Готовність до усвідомленого батьківства.
2. Сенсорний та перцептивний розвиток дітей раннього віку
3. Розвиток предметної діяльності дітей раннього віку.
4. Психологічні особливості спілкування дітей дошкільного віку з ровесниками.
5. Особливості розвитку пам'яті дітей дошкільного віку.
6. Особливості уваги дітей дошкільного віку
7. Розвиток статево-рольової ідентифікації у дітей дошкільного віку
8. Рідна мова як чинник психічного розвитку дитини дошкільного віку.
9. Психологічні особливості перших спогадів людини про своє дитинство.
10. Зміст і характер мрій дітей дошкільного віку.
11. Особливості змісту сюжетно-рольових ігор сучасних дошкільників.
12. Роль народної казки в психічному розвитку дитини дошкільного віку.
13. Психологічна характеристика розвитку мотивів поведінки дітей дошкільного віку
14. Психологічні готовності (особистісна, інтелектуальна, мотиваційна, вольова) дітей дошкільного віку до навчання в школі.
15. Страху у дітей молодшого шкільного віку, їх причини і подолання
16. Стреси у дітей молодшого шкільного віку (причини, перебіг, копінг-стратегії)
17. Гіперактивність у дітей молодшого шкільного віку (причини, прояви і шляхи зниження)
18. Розвиток самооцінки дитини молодшого шкільного віку
19. Особливості розвитку пам'яті дітей молодшого шкільного віку
20. Розвиток вольової регуляції поведінки у дітей молодшого шкільного віку
21. Особливості розвитку уваги дітей молодшого шкільного віку
22. Розвиток почуттів у дітей молодшого шкільного віку
23. Розвиток здібностей (творчих, конструктивних, пізнавальних тощо) у дітей молодшого шкільного віку
24. Розвиток взаємин молодших школярів у навчальній діяльності.
25. Психологічні особливості навчальних інтересів молодших школярів.

26. Психологічні причини неуспішності молодших школярів (підлітків).
27. Психологічні особливості спілкування підлітків із ровесниками.
28. Проблема конформізму підлітків та шляхи її вирішення
29. Провідні фактори формування Я-концепції підлітків
30. Ставлення до себе та до інших у підлітковому віці
31. Мотиви навчальної діяльності підлітків.
32. Особливості самооцінки в підлітковому віці.
33. Цінність здоров'я в уявленнях та поведінці підлітків.
34. Психологічні особливості спілкування старшокласників.
35. Особливості уявлень дівчат старшого шкільного віку про ідеал жінки.
36. Особливості уявлень юнаків (підлітків) про ідеал чоловіка.
37. Психологічні бар'єри спілкування у старших школярів.
38. Особливості прояву творчих здібностей у підлітковому (юнацькому) віці.
39. Психологічні особливості учнів з неповних і неблагополучних сімей.
40. Уявлення про своє майбутнє у старших підлітків (юнаків).
41. Розвиток потреби у самовизначенні в старшому шкільному віці.
42. Розвиток «Я-концепції» у старшокласників.
43. Роль батьків (вчителів) у професійному самовизначенні старшокласників.
44. Психологічні особливостей ригідності мислення підлітка.
45. Вплив взаємин з однолітками на формування адекватної самооцінки підлітків.
46. Вплив сучасної музики на «Я-концепцію» підлітків.
47. Психологічні особливості соціальної адаптації акцентуйованих підлітків.
48. Психологічні детермінанти розвитку відповідальності у підлітковому віці.
49. Взаємозв'язок професійної спрямованості і самооцінки підлітків (юнаків).
50. Вплив рівня домагань на результативність навчання старшокласників.

4.7. Питання для підсумкового контролю

1. Предмет, завдання вікової психології, її основні проблеми на сучасному етапі.
2. Основні розділи вікової психології, їх зв'язок з іншими галузями психологічної науки.
3. Методи вікової психології та їх класифікація.
4. Принципи дослідження розвитку психіки дитини в онтогенезі.
5. Поняття про психічний розвиток та його характерні особливості.
6. Загальні закономірності психічного розвитку дитини в онтогенезі. Взаємозв'язок детермінантів психічного розвитку.
7. Детермінанти психічного розвитку та їх взаємозв'язок.
8. Культурно-історична теорія розвитку Л.С. Виготського та його послідовників.
9. Психоаналітична теорія дитячого розвитку.
10. Теорія соціального навчання.
11. Когнітивна теорія Ж. Піаже та ін.
12. Біологічні передумови психічного розвитку (спадковість, вроджені задатки та дозрівання нервової системи).
13. Роль діяльності та спілкування у психічному розвитку людини.

14. Поняття періоду психічного розвитку.
15. Сензитивні періоди розвитку.
16. Кризи і критичні періоди розвитку.
17. Принципи і критерії вікової періодизації психічного розвитку людини.
18. Різні підходи до вікової періодизації психічного розвитку.
19. Роль навчання і виховання у психічному розвитку дитини.
20. Принципи і умови розвиваючого навчання.
21. Поняття про вікові та індивідуальні особливості. Явище акселерації.
22. Усвідомлене батьківство.
23. Розвиток дитини в пренатальний період.
24. Анатомо-фізіологічні особливості та психологічна характеристика новонародженого.
25. Тенденції психічного розвитку дитини у фазі новонародженого.
26. Комплекс поживлення – новоутворення психічного розвитку новонародженої дитини.
27. Особливості соціальної ситуації розвитку дитини немовлячого віку.
28. Емоційне спілкування як провідна діяльність немовляти.
29. Зародження предметних дій.
30. Новоутворення і основні досягнення наприкінці першого року життя дитини. Криза 1-го року життя.
31. Особливості соціальної ситуації розвитку дитини раннього віку.
32. Предметна діяльність як провідна в ранньому віці та її розвиток.
33. Основні новоутворення раннього віку. Криза 3-х років.
34. Соціальна ситуація розвитку дитини дошкільного віку.
35. Ігрова діяльність як провідна в дошкільному віці, її структура та розвиток.
36. Роль продуктивних видів діяльності в психічному розвитку дошкільника.
37. Новоутворення психічного розвитку дошкільника в особистісній сфері.
38. Розвиток пізнавальної сфери дошкільника. Криза 6(7)-и років.
39. Проблема психологічної готовності дитини до навчання в школі.
40. Сучасні проблеми психології молодшого шкільного віку.
41. Основні суперечності психічного розвитку молодшого школяра.
42. Навчальна діяльність як провідна у молодшому шкільному віці, її структура і особливості розвитку.
43. Проблема адаптації дитини до шкільного навчання.
44. Розвиток довільної вольової саморегуляції і формування характеру.
45. Характеристика і розвиток міжособистісних взаємин у молодшому шкільному віці.
46. Зміна соціальної ситуації розвитку дитини з початком навчання в школі.
47. Новоутворення психічного розвитку дитини молодшого школяра в особистісній сфері.
48. Новоутворення молодшого школяра в пізнавальній сфері.
49. Біологічні передумови та соціальні фактори психічного розвитку підлітків.
50. Особливості соціальної ситуації розвитку підлітків та проблема провідної діяльності.
51. Новоутворення в пізнавальній та особистісній сферах підлітка і пов'язана з ними криза підліткового віку.

52. Причини загострення підліткової кризи та умови її розв'язання. Проблема «важких» підлітків.
53. Завдання психосоціального розвитку юнацтва та проблема їх розв'язання.
54. Особливості соціальної ситуації розвитку та проблема провідної діяльності старшокласників.
55. Проблема самопізнання та самовиховання в юнацькому віці. «Я – концепція» та її формування.
56. Новоутворення в особистісному розвитку юнаків.
57. Психологічні особливості пізнавальної сфери старшокласників та їх врахування у навчанні.
58. Поняття соціальної зрілості.
59. Показники і критерії дорослості.
60. Криза середнього віку.
61. Геронтопсихологія.
62. Умови соціалізації у період старості.
63. Роль і місце вікової психології у діяльності практичного психолога.

Тестові завдання

I рівень

1. Психологічним критерієм закінчення періоду новонародженості та початку періоду немовляти є:
 - а) відновлення втраченої після народження ваги
 - б) поява комплексу поживлення
 - в) здатність до зорового та слухового зосередження
 - г) правильна відповідь відсутня
2. За Л.С. Виготським синдром «гіркої цукерки» є ознакою:
 - а) кризи 1 року
 - б) кризи 7 років
 - в) кризи 13 років
 - г) кризи 35 років
3. Основним новоутворенням підліткового віку за Е.Еріксоном є:
 - а) розвиток самооцінки
 - б) формування Я-ідентичності
 - в) розвиток мислення
 - г) формування вольової сфери
4. Який вік називають дошкільним:
 - а) 4-6 років
 - б) 3-5 років
 - в) 2-6 років
 - г) 5-7 років
5. Що з переліченого не належить до симптомів кризи 3-х років (за Л. С. Виготським):
 - а) негативізм
 - б) впертість
 - в) протест-бунт
 - г) децентрація
6. Ранній дитячий вік охоплює період:
 - а) від народження до 1-3 місяців
 - б) від народження до кінця 2 року
 - в) від народження до кінця 3 року
 - г) другий – третій роки життя дитини
7. Яке особистісне новоутворення виникає у молодшому шкільному віці:

- а) автономне мовлення
- б) внутрішня позиція школяра
- в) зовнішня позиція школяра
- г) особистісна зрілість

8. Яка потреба виявляється в прагненні підлітка прилучитися до життя та діяльності дорослих? При цьому в першу чергу переймаються більш доступні, наочно сприйняті сторони дорослості: зовнішній вигляд, манера поведінки:

- а) потреба у самопізнанні
- б) потреба бути і вважатися дорослим
- в) потреба у змагальній діяльності
- г) потреба в учбовій діяльності

9. Які межі періоду немовляти:

- а) до 10 днів життя 45
- б) до 2 місяців життя
- в) до 2 років життя
- г) до 1 року життя

10. Метод тестів – це:

- а) емпіричний метод
- б) комплексний метод
- в) генетичний метод
- г) організаційний метод

11. За Л.С.Виготським основним новоутворенням раннього дитячого віку є:

- а) потреба у повазі
- б) знецінення мотивів
- в) зовнішнє «Я – сам»
- г) поява автономного мовлення

12. Який вид психологічної готовності до навчання в школі пов'язаний з розвитком мисленнєвих процесів:

- а) мотиваційна готовність
- б) інтелектуальна готовність
- в) особистісна готовність
- г) соціально-психологічна готовність

13. Провідною діяльністю у підлітковому віці є:

- а) інтимно-особистісне спілкування
- б) учіння
- в) учбово-професійна діяльність
- г) сюжетно-рольова гра

14. Про який метод вікової психології йде мова: «Із середини ХІХ ст. у психології став застосовуватися інший метод. Він виник, коли Ч.Дарвін, В.Прейер та інші вчені почали проводити спостереження за своїми дітьми протягом тривалого часу, систематично фіксуючи розвиток мови, емоцій, сенсомоторних функцій»:

- а) психодіагностичний
- б) лонгітюдний
- в) анкетування
- г) інтерв'ю

15. Провідною діяльністю у період дошкільного віку є:

- а) емоційне спілкування з дорослим
- б) сюжетно-рольова гра
- в) дидактична гра
- г) учіння

16. Який вік називають пізньою зрілістю (за Е.Еріксоном):

- а) 45-55 років 46
- б) 35-45 років
- в) 17-27 років

г) Від 65 років

17. За Л.І. Божович перед старшим школярем (10-11 клас) постає задача:

а) самовизначення

б) оволодіння невербальною комунікацією

в) росту і дозрівання

г) дисоціації

18. Яку нормативну кризу називають пубертатною:

а) 3-х років

б) 7 років

в) 13 років

г) 17 років

19. Нерівномірність темпу та ритму психічного розвитку відображає таку його закономірність, як:

а) сенситивність

б) гетерохронність

в) кумулятивність

г) нестійкість

20. Період, найбільш сприятливий для розвитку певних психічних функцій – це:

а) соціальна ситуація розвитку

б) криза

в) сензитивний період

г) екстеріоризація

II рівень

1. Розгляньте таблицю. Про яку теорію (концепцію) психічного розвитку йде мова і хто її автор (автори)?

Основний предмет дослідження	Пошук закономірностей психічного розвитку дитини
Методи дослідження	Анкетування, порівняння малюнків дітей і первісних людей, аналіз ігор, страхів
Основні ідеї	Психічний розвиток дитини коротко відтворює соціогенез людства; виділені періоди (етапи) зміни форм поведінки дітей у генетично заданій послідовності
Фактори розвитку	Біологічний, дозрівання інстинктів
Спрямованість критики	Близькість методу дослідження до інтроспекції, поверхневості аналогій, міфологічності, надто широкі узагальнення

2. Заповніть пропуски:

Теорія психосексуального розвитку (З.Фрейда) Стадії розвитку	Особливості стадії	Вік
Оральна	1) ?	0-1
2) ?	Дитині прищеплюються навички туалету, її увага зосереджується на виділеннях. Діти, які успішно пройшли цю стадію, відзначаються акуратністю, точністю.	3) ?
Фалічна	4) ?	3-5
Латентний період	5) ?	6) ?
7) ?	Дитячі сексуальні прагнення знову повертаються, і підліток прагне до нормального сексуального спілкування,	12-18

	з'являється інтерес до іншої статі	
--	------------------------------------	--

3. Кому з психологів належить праця «Психологічний догляд за дитиною», у якій вказані умови, що допоможуть виростити фізично і психічно здорових дітей: жорсткий режим дня, наявність спеціальної кімнати для дитини, котра б обмежувала вплив шкідливих стимулів, дозованість у проявах ніжності та любові.

4. Встановіть вікові періоди, відповідні зазначеним видам провідної діяльності:

№	Провідна діяльність	Віковий період
1	Інтимно-особистісне спілкування	
2	Емоційне спілкування	
3	Учбова діяльність	
4	Учбово-професійна діяльність	
5	Предметно-маніпулятивна діяльність	
6	Сюжетно-рольова гра	

5. Створіть портрет старшокласника із запропонованого переліку характеристик (підкресліть усі правильні варіанти):

Нестабільна самооцінка, надмірна тривожність, низький рівень тривожності, прийняття себе, неприйняття себе, низький контроль за своєю поведінкою та емоціями, достатньо високий рівень контролю за своєю поведінкою та емоціями, нестійкість емоційних станів, стриманість, врівноваженість, неврівноваженість.

6. Розгляньте таблицю. Про яку теорію (концепцію) психічного розвитку йде мова і хто її автор (автори)?

Основний предмет дослідження	Когнітивний розвиток дитини від народження до зрілості
Методи дослідження	Вільне клінічне інтерв'ю, спостереження за поведінкою немовлят, аналіз розв'язання спеціально сконструйованих задач дітьми різного віку
Основні ідеї	Інтелектуальний розвиток дитини являє собою послідовність якісно різних стадій; порядок їх проходження незмінний, а швидкість може бути різною форм поведінки дітей у генетично заданій послідовності
Фактори розвитку	Має значення певний рівень дозрівання нервової системи, простежується вплив середовища, яке стимулює і випробовує дитину, але когнітивні структури в кінцевому рахунку вибудовує сама дитина у процесі спонтанних винаходів

7. Закінчіть визначення:

Прижиттєве вибудовування соціальної поведінки індивіда через передавання йому зразків поведінки, ролей, норм, мотивів, очікувань, життєвих цінностей, емоційних реакцій називається: _____.

8. Цей учений розглядає розвиток особистості як процес інтеграції у різних соціальних групах. На кожному віковому етапі дитина включається у нову соціальну групу, яка стає для неї референтною. Взаємостосунки дитини з групою впливають на формування її особистості. Фази розвитку – адаптація, індивідуалізація, інтеграція особистості в групі. Назвіть прізвище вченого.

9. Встановіть відповідність між методами дослідження вікової психології та їх змістом.

1. Метод зрізів	А) Вивчення явищ відбувається в доцільно вибраних або штучно створених умовах, що забезпечують появу тих процесів, спостереження яких необхідне для встановлення закономірних зв'язків між явищами
2. Порівняльний метод	Б) Застосовується у достатньо великих групах; за допомогою конкретних методик вивчається певний аспект розвитку і

	отримують дані, характерні для цієї групи
3. Лонгітюдний метод	В) Пасивний метод наукового дослідження, при якому дослідник, тобто спостерігач, не впливає на розвиток подій
4. Експеримент	Г) Робиться декілька зрізів, дані по кожній групі порівнюються між собою і робляться висновки про те, які тенденції розвитку тут спостерігаються і чим вони обумовлені
5. Спостереження	Д) Простежується розвиток однієї і тієї ж дитини протягом тривалого часу

10. Які функції виконує усамітнення в процесі розвитку особистості старшокласника?

III рівень

1. Який вплив на поведінку і діяльність підлітка має потреба у самоствердженні? Як батьки повинні враховувати цю потребу при спілкуванні з підлітками?

2. Обґрунтуйте твердження Д.Б.Ельконіна: «Чим краще дитина грається, тим краще вона буде підготована до школи».

3. Розкрийте основні складові механізму психічного розвитку дитини: соціальну ситуацію розвитку, провідну діяльність, кризу, психологічні новоутворення на прикладі підліткового віку.

4. Вкажіть основні симптоми кризи 7 років. Як поводитися батькам, коли їхня дитина переживає кризу семирічного віку?

5. Критерії та система оцінювання результатів навчання

5.1. Політика курсу та методи навчання

Для активізації процесу навчання студентів в ході вивчення дисципліни застосовуються дистанційні, репродуктивні та проблемно-пошукові методи:

1. Словесні: розповідь, пояснення, дискусія, міркування, лекція, бесіда, проблемний виклад, робота з навчально-методичної літературою (читання, цитування, конспектування, реферування).

2. Наочні: ілюстрування (схеми, рисунки, моделі), демонстрація (моделі, відео), показ (схеми, таблиці, фото, презентацій).

3. Практичні: складання схем, таблиць, алгоритму, кросвордів, тестових завдань, дослідів.

4. Інтерактивні методи навчання: робота он-лайн, в малих групах, «мозковий штурм», розв'язання проблемних питань, дослідницькі завдання.

1. Поточний контроль:

- систематична перевірка знань, умінь під час семінарських, практичних занять;

- оцінювання виконання самостійних робіт:

- тестовий контроль (к.р.)

- оцінювання виконання ІНДЗ: розробка презентації або написання реферату.

2. Підсумковий контроль – екзамен.

7. Критерії оцінки знань студентів

Під час семінарського заняття

5 бали (10-12) отримує студент, який повно, логічно і послідовно розкриває зміст питання, активно бере участь в дискусії впродовж усього заняття

- відповідь свідчить про всебічні, систематизовані, глибокі знання,
- вільно володіє теоретичними основами і термінологією,
- правильно застосовує одержані знання для розв'язання практичних завдань;

- творчо вирішує поставлені завдання,
- гнучко використовує міжпредметні зв'язки в узагальненні інформації,

4 бали (9-7) виставляється студенту за умови, що він:

- володіє понятійним апаратом з теми,
- правильно розкриває основний зміст матеріалу, але у відповіді припускається помилок,

- у цілому вирішує поставлені завдання, правильно використовує знання при розв'язанні практичних завдань але допускає 1 - 2 незначні помилки;

3 бали (6-4) виставляється, якщо студент в основному:

- бере участь у дискусії, але припускається помилки,
- зміст окремих питань викладає частково, непослідовно,
- відповідь виявляє прогалини у знаннях.

2 бал (3-1) отримає студент, якщо він присутній на занятті, але не бере активну участь в обговоренні питань.

Критерії оцінювання реферату:

Максимальну оцінку 12 балів студент отримує, якщо оформлення та зміст реферату відповідає загальним вимогам:

- відповідність змісту роботи теми реферату;
- знання досягнень науки, монографічної та періодичної літератури за темою;
- грамотність, науковий стиль викладання;
- логічність і аргументованість викладення матеріалу;
- несуперечливість понятійного апарату;
- інформативність і наочність поданого матеріалу в таблицях, схемах, рисунках.

- представленість результатів роботи у висновках;
- відповідність висновків поставленим завданням.
- Відповідність оформлення роботи вимогам державного стандарту;
- чіткість, логічна послідовність і структурованість тексту;
- правильність оформлення графічного матеріалу (таблиць, рисунків тощо).

Оцінювання усної доповіді

- чіткість викладання змісту реферата на захисті ;
- правильність відповідей на запитання;
- уміння вести дискусію;
- володіння професійною мовою і термінологічне відповідність.

Критерії оцінювання мультимедійної презентації:

Максимальну оцінку 12 балів студент отримує, якщо оформлення та зміст

презентації відповідає наступним вимогам:

- повнота розкриття теми;
- структуризація інформації;
- наявність і зручність навігації;
- відсутність граматичних, орфографічних і мовленнєвих помилок;
- відсутність фактичних помилок, достовірність поданої інформації;
- наявність і правильність оформлення обов'язкових слайдів (титольний слайд, зміст, список використаних джерел);
- оригінальність оформлення презентації;
- обґрунтованість і раціональність використання засобів мультимедіа та анімаційних ефектів;
- придатність презентації для обраної цільової аудиторії;
- грамотність та естетичність використання кольорового оформлення;
- використання авторських ілюстрацій, фонів, фотографій, відеоматеріалів;
- грамотність і чіткість мовлення;
- наявність, обґрунтованість і доцільність використання фонового звуку;
- розміщення і комплектування об'єктів;
- єдиний стиль слайдів.

Оцінка оголошується одночасно всім студентам, які захищали реферат або презентацію, в день захисту.

Критерії оцінювання тестових завдань:

5 балів (10-12) – кількість правильних відповідей – від 91 до 100%

4 бала (9-7) – від 90 до 75%

3 бала (6-4) – від 60 до 74%

2 бал (3-1) – 59-35%

Критерії оцінювання підсумкового контролю:

На «відмінно» (12-10 балів) оцінюється відповідь, в якій студент продемонстрував коректне володіння термінологією, ґрунтовні систематичні знання курсу, вміння логічної послідовно викладати теоретичний матеріал та вміння співвідносити його з практичними завданнями роботи.

На «добре» (9-7 бали) оцінюється відповідь, в якій студент виявив повні знання основних теоретичних положень відповідно до програми курсу, основних механізмів психічних процесів, станів і діяльності людини.

На «задовільно» (6-4 бали) оцінюється відповідь, в якій студент виявив часткові знання будови та функціонування психіки в онтогенезі.

На «незадовільно» (3-1 бали) оцінюється відповідь, в якій студент виявив поверхові знання з теоретичних основ курсу, невміння пояснити будь-які особливості психіки людини на різних етапах розвитку.

8. Рекомендовані джерела інформації

Основні:

1. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська [та ін.]. – Вид. 2-е, допов. – К. : Каравела,

2008. 400 с.

2. Державна атестація бакалаврів психології: збірник тестових завдань / Автори: З.М.Адамська, І.П.Андрійчук та ін. / за заг. ред. Г.К. Радчук. – Тернопіль, ТНПУ ім.В.Гнатюка, 2017. 234с.

3. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.К.: ЦУЛ,2012. 424с.

4. Дуткевич Т. В. Дошкільна психологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 2-ге вид. К. : ЦУЛ, 2009. 392 с.

5. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. К. : Рад. школа, 1989. 608 с.

6. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): Навчальний посібник.- К.: ЦУЛ, 2005. 128 с.

7. Кутішенко В.П., Ставицька С.О. Психологія розвитку та вікова психологія: практикум: Навч. посіб. – К. : Каравела, 2009. 448 с.

8. Павелків Р.В. Вікова психологія: підручн. – К.: Кондор, 2011. 469 с.

9. Савчин М., Василенко Л. Вікова психологія. – К. : Академвидав. (Альма-матер), 2011. 384 с.

10.Сергеєнкова О.П. Вікова психологія : навч. посіб. / Сергеєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасека О.В. – К.: ТОВ «Центр учбової літератури». – 2012. 384 с.

11.Токарева Н. М., Шамне А. В. Основи вікової психології: навчально-методичний посібник. – Кривий Ріг, 2013. 548 с.

12. Ушакова І. М. Вікова психологія: курс лекцій. – Харків: НУЦЗУ, 2016. 52 с.

Додаткові:

1. Біла І.М. Досвід становлення талантів у японській державі: Серія «ПРОСвіт» – К., Інститут обдарованої дитини, 2011. – 36 с.

2. Видра О. Г. Вікова та педагогічна психологія : навчальний посібник для ВНЗ / О.Г. Видра ; Міністерство освіти і науки України ; Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка. – Київ : Центр учбової літератури, 2016. 111 с.

3. Максименко С. Д. Психологічні механізми зародження, становлення та здійснення особистості. / С. Д. Максименко, В. В. Клименко, А. В. Толстоухов. Київ: Вид-во Європейського ун-ту, 2010.

4. Лисянська Т.М. Педагогічна психологія.: Навч. посіб. / Т.М. Лисянська. - К: Каравела, 2016. 264 с.є

5. Павелків Р. В. Дитяча психологія: навч. посіб. для самот. роботи студ. / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. Київ: Ака-демвидав, 2011. 373 с.є

6. Павелків Р. В. Короткий довідник з дитячої психології / Р.В. Павелків, О. П. Цигипало. Рівне, 2008. 55 с.

7. Поліщук В. М. Вікова та педагогічна психологія / В.М.Поліщук. Суми, 2007. 330 с.

8. Савчин М. В. Вікова психологія / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. Київ: Академвидав, 2006. 360 с.

9. Скрипченко О. В. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко та ін. – К: Каравела, 2017. 400 с.
10. Ушакова І. М. Вікова психологія: курс лекцій. – Харків: НУЦЗУ, 2016.
11. Швалб Ю. М. Вікова психологія / Ю. М. Швалб, І. Ф. Муханова; Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченко, Макеев, - Донецьк: Норд-прес, 2005. 304 с.
12. Щотка О. П. Вікова психологія дорослої людини: навч. посіб. / О. П. Щотка; Ніжин, держ. пед. ун-т ім. М. Гоголя. Ніжин: РВВ НДПУ ім. М. Гоголя, 2001. 194 с.

Інформаційні ресурси:

- Біла І.М. <https://scholar.google.com/citations?user=5TM-etEAAAAJ&hl=uk&oi=sra>
- Вікова та педагогічна психологія / Скрипченко О.В. та ін.
- https://pidruchniki.com/13990507/psihologiya/vikova_ta_pedagogichna_psihologiya
- Савчин М.В., Л.П. Василенко Вікова психологія. https://pidruchniki.com/16990923/psihologiya/vikova_psihologiya
- Сергєєнкова О.П. Вікова психологія. https://pidruchniki.com/1584072027740/psihologiya/vikova_psihologiya
- Видра О.Г. Вікова та педагогічна психологія. https://pidruchniki.com/1584072022863/psihologiya/vikova_ta_pedagogichna_psihologiya
- Павелків Р.В. Вікова психологія. https://pidruchniki.com/1584072037047/psihologiya/vikova_psihologiya
- Поліщук В.М. Вікова і педагогічна психологія. https://pidruchniki.com/1584072037148/psihologiya/vikova_i_pedagogichna_psihologiya
- Кутішенко В.П. Вікова і педагогічна психологія. https://pidruchniki.com/17050603/psihologiya/vikova_ta_pedagogichna_psihologiya
- Дуткевич Т. Дитяча психологія. https://pidruchniki.com/1584072028233/psihologiya/dityacha_psihologiya
- Експерименти з дитячої психології <https://www.youtube.com/playlist?list=PL7OxIfhEA99OVf8HTeZLYwFahv9zX85se>
- Національна парламентська бібліотека України, каталог книжкових та спеціальних видань: <http://catalogue.nplu.org>
- Державна науково-технічна бібліотека України: <http://www.gntb.n-t.org>
- Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського: www.nbuv.gov.ua/